

Kiss Endre

A mindennapiság mint a gyermekfilozófia tárgya és közege

Tanulmányunkban a mindennapi tudat legfontosabb alapelveiről, illetve a mindennapi tudat történetéről egy különös, ám annál nagyobb gyakorlati jelentőségű perspektívából szólunk.

A *gyermekfilozófia* az a perspektíva, amelynek kidolgozása az Egyesült Államokból kiindulva lépésről-lépésre terjed szerte a világon.

Amikor az elkövetkezőkben a mindennapi tudat filozófiai vizsgálatát ajánljuk a maga teljességében a gyermekfilozófia tárgyának, ezt a programot magától értetődő módon csak egy lehetséges programnak tekintjük, és meg sem fordul a fejünkben, hogy ne tekintenénk még számos, ismert és még ismeretlen módszert és eljárást is egyazon mértékben legitimnek. Ezt más érvek és lehetőségek mellett azért is jelentjük ki ilyen határozottan, mert ha van terület, ahol a pluralizmus nemcsak ajánlatos és nemes, de nélkülözhetetlen és elkerülhetetlen magatartás is, úgy az éppen a gyermekfilozófia.

A mindennapi tudat elemzése két szempontból is kivételesen alkalmas arra, hogy a gyermekfilozófia egyik középponti programja legyen.

Először azért, mert alkalmas a gyermekfilozófia egyik legnagyobb horderejű, immanens problémájának kiküszöbölésére. Erős poentírozással ez a következő dilemmát jelenti. A gyermekfilozófia *filozófia*, azaz a (valahogyan értelmezett) valóság reflexiója. A gyermekfilozófia azonban *gyermekfilozófia* is, azaz gyakorlása során nem lehet szó arról, hogy bármilyen lehetséges módon is a „felnőtt” filozófia reflexiójának módját, fogalmiságát, kategóriáit vigyük le, kicsinyítsük, vagy éppen zsugorítsuk össze a gyermekek számára. E helyzet nyílt paradoxon, de olyan, amit a gyermekfilozófia esetében csak a gyakorlatban, csak gyakorlattal lehet feloldani. Úgy hisszük, a mindennapi tudat tulajdonságainak, alapelveinek ismertetése, bevezetése, sajátos „gyakoroltatása”, majd ezt követő tudatosítása megoldja ezt a már a definícióban is eleve benne rejlő dilemmát.

A mindennapi tudat alapelveinek bevezetése a mindennapiság és a mindennapi tudat között hoz létre tartalmilag meghatározott kapcsolatokat, nem pedig, mint ez az itt kikerülhetetlen leegyszerűsítő módon kifejezhető, valamely tárgyi szféra és valamely metanyelv között. A két kapcsolat teljességgel eltérő minősége meghatározó lesz.

A gyermekfilozófia keretén belül nem kell tehát megbirkóznia senkinek a tárgyi szféra és a metanyelv konstitúciójával, illetve e kettő egymásra vonatkoztatásának problematikájával, hanem e relációk megalapozása, illetve kidolgozása helyett megkezdheti munkáját a mindennapiság reflexiójával, illetve az abból természetesen, közös munka eredményeként kialakuló fogalmiság rögzítésével.

1 Tudomány és társadalom

A mindennapiság, a mindennapi tudat problémáinak középpontba állítása, az ebben az összefüggésben való gondolati munka azonban különösen előnyös egy másik releváns szempontból is. Amíg ugyanis az előbbieken látnunk kellett, hogy egy más típusú vonalvezetés számára magának a tárgyi szférának a meghatározása is gyakorlatilag megoldhatatlan problémákkal járna, addig a mindennapiság minden gyermek életének olyan természetes, felcserélhetetlen és napi impulzusok miriádját közvetítő szféra, amelynek „természetessége” a szó minden értelmében összehasonlíthatatlan. S ha már a gyermeklét és a mindennapiság ezen felülmúlhatatlanul „természetes” összefonódásáról beszélünk, nyomatékosan fel kell hívnunk a figyelmet arra is, hogy a gyermekfilozófiának egy ilyen stratégiája ugyancsak a maga „természetes” módján olyan alapvető szellemi és lélektani *demokratizmust* hoz egy tanuló közösség életébe, amelyet más módon aligha lehetne elérni.

Mindennapi tudatról szóló alapkoncepciókat (a mindennapi tudat alapelvei + újkori történetének vázlata) ehelyütt nem ismertethetjük. A mindennapi tudat néhány, másutt részletesen leírt alapelveire azonban a gyermekfilozófia szempontjából kitérünk.

A mindennapi tudat „természetes antropomorfizációjá”-nak elve kiválóan alkalmas egy lehetséges gyermekfilozófiai stratégia, a filozófiai reflexió legkülönbözőbb formáinak és szintjeinek kidolgozására. A természetes antropomorfizáció felismerése „természetesen” vezethet el mindenkinél saját gondolkodásának, saját szellemi alap-magatartásának érzékeléséhez és későbbi átértékeléséhez, az abban rejlő természetes antropomorfizáció felismeréséhez. Ugyanezen a szálon könnyűszerrel eljuthatunk a mindennapi tudat természetes antropomorfizációjának szembeállításához a dezantropomorf szellemi objektívációkkal. Ez kiváló, s a mindennapi gondolkodás természetes működésével a legnagyobb mértékben harmonizáló módon vezethet egy olyan „prolegomena”-rendszer kidolgozásához, ahol az egyik oldalon a tudomány, a másik oldalon a filozófia legalapvetőbb sajtószertűségei éppen a mindennapi tudat természetes antropomorfizációjával szembeállítva tehető láthatóvá. Ily módon a gyermekfilozófia sajátos, új funkciót lát el, nem lekicsinyített, gyermek-perspektívára zsugorított „nagy filozófiá”-t terjeszt, de megveti az alapjait a „nagy filozófia” legadekvátabb, legoptimálisabb megközelítésének.

A mindennapi tudat „monokausalitása”-nak elve nem kevésbé lényeges összefüggésekben készítheti elő „természetes” módon a későbbi filozófiai gondolkodást (ugyan csak amellet, hogy konkrét gondolatmeneteivel aktuális feladatokat is megold). A mindennapi tudat monokausalitásának felismerése, felismertetése, reflexiója és kritikája a gyermekfilozófia keretein belül természetesen vezet egy olyan álláspont kialakulásához, amely úgy képes reflektálni a mindennapi tudat (a gyermek saját tudatát is beleértve) monokausalitását, hogy az nem jár együtt egy új, tételes, szisztematikus filozófiai tanulmánnyal. Ennek az elvnek a diszkussziója is olyan úton készíti elő tehát a nagy filozófia (tudomány, stb.) elsajátítását, hogy az nem azonos magának a „nagy” filozófiának valamely előzetes oktatásával. Különös lehetőségeket kínál a monokausalitás különböző anyagokon keresztül történő diszkusszióján belül a „pszichológiai”, „szociológiai” és „filozófiai” (etikai, antropológiai, stb.) monokausalitás alapvonásainak kidolgozása, az a lehetőség, hogy a gyermekfilozófia konkrét anyagain, témáin keresztül ne csak pusztán a mindennapi tudat monokausalitásának szimpla tényét, de e monokausalitás belső megosztását is érzékelhesse a gyermekfilozófia tanulója.

Mint minden olyan ismeret, ami a mindennapiság, a mindennapi tudat elemzéséből indul ki, a monokausalitás elvének lehetséges értelmezései már eddig is bizonyított módon erőteljes szocializációs erővel is rendelkeznek, hiszen a mindennapiság elemzése egyre erősebb szállal fűzi a tanulókat annak a társadalomnak a megértéséhez, amelyikben élnek. A szocializációs komponenshez tartozik egyébként az az – a jelen keretek között részletesen természetesen nem elemezhető – összehelyzet is, hogy számos ok miatt a többi, hagyományosan szocializáló elem kisugárzásának ereje, hatékonysága jelentős mértékben csökkent, ami különlegesen is előnyös helyzetbe hozza a mindennapi tudat mindenféle (azaz nemcsak gyermekfilozófiai) tanulmányozását a szocializációs feladat megoldásának lehetőségei között.

A mindennapi tudatot szervező olyan következő alapelv, amelynek sokszorosan lényeges szerepe lehet egy, a mindennapi tudat elemzésére épített gyermekfilozófiai programban, a „múlt utólagos (visszavetített) teleologizálás”-nak elve. Ez az elv azt a széles körben érzékelt jelenséget kísérel meg formalizálni, amely szerint a jelenből nézve a jelenhez vezető folyamatok, jelenségek, tendenciák mind „racionalizálódnak”, s olyan teleológiai alakzatban rajzolódni ki, amely pontosan ahhoz a jelenhez vezetett, amely éppen aktuálisan létezik. A teleologizálás és a racionalizálás, ebben az elvben, egymásnak majdhogynem szinonimái is. A gyermekfilozófiai diszkusszió során az utólagos teleologizálás elvének kritikája részben „természetesen” világíthatja meg e rendkívül fontos, meghatározó jelenség dimenzióit, de talán még ennél is fontosabb intellektuális funkcióra tehet szert. Magától értetődő, közvetlen úton mutathatja meg ugyanis a tanulóknak a társadalmi lét, a történelem mindenkor alternativitásának tényét. Az utólagos teleologizálás kritikája így, ezen az úton közvetlenül vezet a történelmi alternativitás problémakörének megismeréséhez és megértéséhez. Ez a példa ismét bizonyíthatja azt is, hogyan épül ki a nagy filozófia a gyermekfilozófián belül, anélkül, hogy magát a nagy filozófiát kellene gyermekméretűre zsugorítani.

A mindennapi tudat működését szabályozó „spontán harmonisztika”-elv is különlegesen jelentős szerepet játszhat egy, a mindennapi tudatra felépített gyermekfilozófiai programban. A spontán harmonisztika jelenségének felismerése, felismertetése és diszkussziója ismét nem csak egyszerűen arra szolgálhat, hogy a gyermekfilozófiai kurzus résztvevője ezen a szálon átfogó képet alkosson a társadalmi létnek a mindennapi tudatban megjelenő képéről, hanem arra is, hogy a mindennapi tudat spontán harmonisztikájának kritikus feldolgozása már önmagában elvezessen egy olyan kritikához, amely túlvezethet a mindennapi tudatnak ezen a spontán harmonisztikáján.

S itt ismét tanúi lehetünk annak, milyen kivételes előnyökkel jár a gyermekfilozófia programjának a mindennapi tudatra való ráépítése. Egészen más dolog ugyanis, ha mondjuk a mindennapi tudat spontán harmonisztikájának kritikáját egy másik, kész, kiépített filozófiai „discours” alapján és bázisán végzik el (ami ebben az esetben azt jelentené, hogy megszűnne a gyermekfilozófia gyermekfilozófia-jellege és a „nagy” filozófia valamelyes lekicsinyítésének feladatát írná elő). A spontán harmonisztika jelenségének felismerése és kritikájának kiépítése olyan lehetőség, siker esetén pedig olyan eredmény, amelynek jelentőségét aligha lehet kellőképpen felbecsülni.

1 Tudomány és társadalom

Egy, a mindennapi tudatot szervező további alapelv a „saját előny” elve. A saját előny elvének módszeres kidolgozása ismét számos későbbi filozófiai vagy etikai kérdés megalapozásához járulhat hozzá. Itt sem tudjuk azonban elkerülni, hogy ne utaljunk legalábbis futólag az ebben az elvben rejlő mindenoldalú nevelési lehetőségekre. A saját előny elvének megismerése és felismertetése éles fényben mutatja fel a mindennapi tudat átfogó, a saját előny elvén álló szelektivitását, amit mindenki mind önmaga, mind mások magatartásának értelmezésére alkalmazni tud.

Ezen túlmenően azonban az előrehaladó munka során éppen a mindennapi tudat önértékű szelektívájának egyre alaposabb megértése és kritikája jó, de semmiképpen sem kivételesnek elképzelt esetben elvezethet ahhoz is, hogy meg is haladhassák a mindennapi tudatra oly alapvetően jellemző szelektív, egoista alapmagatartást. S ez ismét csak nem a lehetséges módon meglepő eredmény miatt lényeges, hanem a hozzávezető út miatt is. Ez az út ugyanis nem egy kész, nagy filozófiai rendszer kihirdetészerű tanításának útján, hanem a mindennapiság, a mindennapi tudat közös, a mindennapiság nyelvén való elemzése során alakul ki.

A mindennapi tudat tapasztalatszervező elvei közül a „lineáris előrehaladás” elve is nagy jelentőséghez juthat egy ilyen irányú gyermekfilozófiai programban. A mindennapi tudat ezen alapelvének reflexív vizsgálat alá vétele ismét felmutatja a mindennapi tudat ilyen irányú meghatározottságait, ennek felmutatásával egy időben azonban olyan természetes kritikai és relativizáló álláspontot is kialakíthat a tanulóknak, amelyek nemcsak alapvető mentális segítséget jelenthetnek mindenkinek a valóság feldolgozásában, de nyitottá is teszik érdeklődésüket a történelem valóságos elméleti kérdéseiről.

A lineáris haladás, avagy a lineáris akkumuláció elve ugyanis egyike azoknak az alapvető, nem az egyes konkrét tárgyi vagy megismerési szinteken, de azok megalapozásaként jelentkező sémáknak, amelyek azután a helytelen érzékeléshez, s ezen keresztül a hamis tudat markáns formáihoz vezethetnek. Különösen is értékes lehet az ezzel az alapelvvel folytatott munka, ha tudatossá válik, hogy egy-egy ilyen alapelv mögött a mindennapi tudat vitális létérdekei húzódnak meg, hiszen például a lineáris előrehaladásnak eredetileg a nagy filozófiából származó felfogása több vitális segítséget nyújt a mindennapi tudat problémáinak megoldásában, mint egy olyan tapasztalatot rendező elv, amelyik a történelemnek mondjuk a kaotikus vagy a destruktív összetevőire lenne alapozva.

Szinte feltehető a koronát a mindennapi tudat alapelveinek diszkussziójára és alkalmazására a „szisztematikus kritika hiányá”-nak elve. Közben konkrét anyagokon, példákön és más közegen keresztül világossá válik a mindennapi tudatnak azon alapelve, miszerint nem rendelkezik a szisztematikus kritikának sem attitűdjével, sem képességével, miközben megvilágítható e hiány a modern mindennapi tudat alapvető funkciójával, hivatásával is, szinte önmagától, az eddigiekre emlékeztető „lehető legtermészetesebb” módon alakítható ki a szisztematikus kritika fogalma és képessége.

A mindennapi tudat, a mindennapiság elemzése ebben az esetben is közvetlenül egygyé válik a még nem szisztematizált filozófia elsajátításával. A mindennapi tudat alapelveinek (amelyek közül az eddigiekben csak azokra tértünk ki részletesebben, amelyek különösen is egyértelműen mutathatták be alkalmasságukat egy gyermekfilozófiai programban

való alkalmazhatóságra) ismertetése után emlékeztetnünk kell arra, hogy a mindennapi tudat újkori, modern történelmének állomásai ugyancsak részletesen és alaposan építhetők bele egy ilyen programba.

Mindazok az előnyök, amelyekkel az alapelvek rendelkeztek, megjelennek az újkori mindennapi tudat történelmének ismertetésekor is, elsősorban itt is arra gondolunk, hogy a történelemmel, illetve a történelmi reflexióval kapcsolatos tárgyi és metanyelvi mozzanatok kiépítése nem szükséges. A munka alapvető irányát itt is a mindennapiság közös reflexiójának feladata teszi ki.

Irodalom

E sorok szerzőjének két legfontosabb tanulmánya a mindennapi tudatról: A mindennapi tudat tizenhárom alapelve = Valóság, 1986. 12. szám, 26–31. o.; Die Grundprinzipien des modernen Alltagsbewusstseins im Spiegel ihrer Geschichte = Prima Philosophia, 1992. Nr. 5.

A mindennapi tudat sajátosságait társadalomlélektani oldalról közelíti meg: Über das österreichische Denken. Elias Canetti in den siebziger Jahren = Pannonia, 1984. 1. szám, 30–32. o.; Elias Canetti's Phaenomenologie der Masse oder eine Philosophie des Konkreten. (az 1990-es Budapesti Canetti-szimpoziumon tartott előadás szövege, megjelenés előtt). A mindennapi tudat monokausalitásának hármaskonkretizációjáról: Kamarás István – Kiss Endre – Somorjai Ildikó: A Makra és 116 olvasója. Budapest, 1977. A mindennapi tudat reflexiójáról, szerepéről a filozófia egyetemes történetében: Das Alltagsbewusstsein, das Leiden und das Konkrete. Religionsphilosophische Perspektiven bei Arthur Schopenhauer. In: Arthur Schopenhauer. Hamburg, 1989. 87–98. o. A mindennapi tudat négy nagy korszakának jellemzéséhez számos további tanulmányom szolgáltat adalékokat, így az „individualizmus”-hoz: A világnézet kora. Friedrich Nietzsche abszolutumokat relativizáló hatása a századelőn. Budapest, 1982. A „totalitarizmus” mindennapi tudatához például: Sztálinizmus és kultúrforradalom között = Valóság, 1989. 11. szám, 56–71. o.; A létező szocializmus fenomenológiája és teóriája = Alföld, 1990. 10. szám, 79–82. o.; A sztálinizmus mindennapi tudata és lélektana = Valóság, 1991. 4. szám, 94–100. o. A konzumtársadalom mindennapi tudatához például: The Birth of a New Social Philosophy. Karl Mannheim's Technocratic Social Philosophy. In: Annales Universitatis Scientiarum de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Philosophica et Sociologica. Tomus XXII–XXIII. Budapest, 1990. 197–203. o. A „posztmodern” mindennapi tudatról: Interdiskursivität und Dekonstruktion. In: Glückliches Babel. Wien, 1989. 148–168. o.; Rendszerváltásunk társadalomlélektanának néhány vonása = Népszabadság, 1991. február 2.; Politikai tudattalan a poszt szocialista rendszerváltásban = Magyar Hírlap, 1991. június 22.